

The Mohamed bin Zayed Species Conservation Fund

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

С.Ю. Утєвський, М.В. Коваленко, С.А. Сідоровський,
А.М. Хоменко

РІДКІСНІ ВИДИ П'ЯВОК, МОЛЮСКІВ І РАКОПОДІБНИХ
ПРІСНИХ ВОДОЙМ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Харків 2015

Утєвський Сергій Юрійович, Коваленко Марина Вікторівна, Сідоровський Сергій Анатолійович, Хоменко Андрій Миколайович (Під загальною редакцією доктора біологічних наук С.Ю. Утєвського). **РІДКІСНІ ВИДИ П'ЯВОК, МОЛЮСКІВ І РАКОПОДІБНИХ ПРІСНИХ ВОДОЙМ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: Монографія.** — Харків. — 2015.

Рецензенти:

кандидат біологічних наук **А.Ю. Утєвський**;
кандидат біологічних наук **Ю.І. Гамуля**
(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Збірка описів рідкісних видів безхребетних, які живуть у прісних водоймах Харківщини, присвячена кільчастим червам (п'явкам), молюскам і ракоподібним, що потребують охорони. Кожний опис містить інформацію про природоохоронний статус, особливості будови, географічне поширення, чисельність, місцеперебування, біологію, причини зміни чисельності та заходи охорони. Видання підтримано Фондом охорони видів Мохамеда бін Зайєда (The Mohamed bin Zayed Species Conservation Fund).

Видання розраховане на працівників природоохоронних служб, вчителів шкіл, студентів, старшокласників та активістів природоохоронного руху.

ПЕРЕДМОВА

Історія охорони природи свідчить, що збереження рідкісних видів тварин зосереджується переважно на тваринах великих розмірів, насамперед на хребетних. Основна увага і зусилля приділяються представниками “харизматичної мегафауни”, тобто тим видам, які характеризуються яскравим зовнішнім виглядом, що викликає досить гострі емоції і зацікавленість у більшості людей. Однак з цього не випливає, що невеликі і на перший погляд непривабливі безхребетні тварини, чиї популяції зазнали негативних змін через руйнацію місцеперебувань і пряму експлуатацію людиною, не заслуговують на збереження. Особливо це правильно для мешканців невеликих тимчасових прісних водойм, яким загрожує зникнення через уразливість і нестабільність їхніх біотопів. Саме це ми мали на увазі, коли складали цю збірку описів рідкісних видів кільчастих червів (п'явок), молюсків і ракоподібних, що живуть у невеликих водоймах Харківської області. Більшість з них уже ввійшли до Червоної книги Харківської області (2013), але без сумніву є потреба у ширшому розповсюдженні знань про рідкісних прісноводних безхребетних Харківщини. Видання цієї книжки стало можливим завдяки гранту Фонду охорони видів Мохамеда бін Зайєда (The Mohamed bin Zayed Species Conservation Fund). Розділ про кільчастих червів укладено С.Ю. Утєвським і М.В. Коваленко, розділ про молюсків – А.М. Хоменком, про членистоногих – А.А. Сідоровським.

Зміст

Тип Кільчасті черви – Annelida.....	6
П'явунка черепашача.....	6
П'явка медична.....	6
П'явка аптечна.....	7
Ерпобдела односмугова.....	8
Псевдотрохета п'ятикільчаста.....	9
Додаток 1. Фотографії п'явок.....	10
Тип М'якуни або Молюски –Mollusca.....	12
Лунка річкова.....	12
Живородка болотяна.....	12
Ставковик вухоподібний.....	13
Мускуліум озерний.....	14
Беззубка вузька.....	15
Перлівниця товста.....	15
Додаток 2. Фотографії молюсків.....	17
Тип Членистоногі – Arthropoda.....	19
Танімастикс ставковий.....	19
Хіроцефал Жадіна.....	20
Стрептоцефал грізнорогий.....	21
Щитень весняний.....	21
Щитень літній.....	22
Цизикус чотирихвостий.....	23
Лінкей короткохвостий.....	23
Гемідіаптом угорський.....	24
Гемідіаптом Рилова.....	24
Гмеліна мала.....	25
Додаток 3. Фотографії ракоподібних.....	26
Література.....	28

Тип Кільчасті черви – Annelida

П'ЯВУНКА ЧЕРЕПАШАЧА

Placobdella costata (Fr. Müller, 1846)

Пиявка черепашня

Клас Пояскові – Clitellata

Ряд П'явки – Hirudinida

Родина Пласкі п'явки – Glossiphoniidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Сплюснені широкі овальні п'явки, що сягають довжини 30 мм. Передній кінець тіла дещо розширений. Задній присосок маленький. На передньому кінці дві пари очей, які часто сильно зближені і тому іноді виглядають як одна пара. Живі п'явки темно-зеленуваті, по краю тіла проходять ряди білих плям. На спинній стороні проходить світла медіанна смуга із чорними плямами у вигляді пунктирної лінії. Також на спинній стороні тіла проходять два парамедіальні ряди сосочків.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Європа (окрім Скандинавії), Іран та, можливо, інші країни Близького Сходу, Північна Африка, на сході – до басейну Волги; в Україні трапляється у басейнах Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця та в річці Десна (басейн Дніпра). У Харківській області відомий з басейну Сіверського Дінця – з кількох водойм Зміївського району та річки Харків у Харківському районі.

Чисельність. Трапляється досить часто у характерних біотопах. Детальні дослідження не проводилися.

Місця перебування. Живе у різноманітних водоймах: озерах, ставках, заплавах та річках з повільною течією.

Особливості біології. Важливим є присутність у водоймі болотяних черепах, що є головним джерелом харчування цього виду. Окрім черепах, можуть присмоктуватися до водоплавних птахів в умовах, коли чисельність черепах невелика. Запліднення відбувається за допомогою сперматофорів, що кожна з особин, які копулюють, встромляє в тіло партнера. Яйця та молодих п'явок мати деякий час носить на черевній стороні тіла.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення біотопів – чистих стоячих водойм внаслідок осушення та забруднення. Зменшення чисельності болотяної черепахи, що є основним хазяїном п'явунки черепашачої.

Заходи охорони. Збереження біотопів: запобігання забрудненню водойм; підтримка популяцій болотяної черепахи.

Джерела інформації. Лукин, 1976; Nesemann, Neubert, 1999; Шандиков (2012, особисте повідомлення).

П'ЯВКА МЕДИЧНА

Hirudo medicinalis Linnaeus, 1758

Пиявка медицинская

Клас Пояскові – Clitellata

Ряд П'явки – Hirudinida

Родина Медичні п'явки – Hirudinidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий), список Бернської конвенції (Додаток III), Червоний список МСОП (LR/NT), список SITES (Додаток II).

Морфологічна характеристика. Тіло сплюснене, допереду звужується. Поверхня тіла вкрита маленькими сосочками. Колір тіла варіює від рудого до темно-зеленого. На

спинній стороні тіла є характерний малюнок: комбінація кольорових смуг і чорних плям. Поздовжніх кольорових смуг шість: парамедіальні, парамаргінальні і латеральні. Колір смуг варіює від жовтого до червоного. На черевній стороні тіла латерально розташовані чорні поздовжні смуги, між якими розкидані чорні плями. Довжина тіла 100–140 мм. Ширина близько 20 мм. Відрізняється від п'явки аптечної наявністю чорних плям на черевній стороні та вузькими кольоровим смугами на спинній стороні.

Ареал виду, поширення в регіоні. Вид поширений у зоні листопадних лісів від Британії та Південної Норвегії до Південного Уралу й Алтайських гір; в Україні – у Поліссі та Лісостепу. У межах Харківської області трапляється спорадично, у місцях де є сприятливі місцеперебування.

Чисельність. Рідкісний вид. В окремих водоймах трапляються поодинокі особини, в інших – тисячі особин.

Місцеперебування. Живе у ставках, водоймах, що періодично пересихають, заплавних водоймах, невеликих озерах. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідування його великими ссавцями (великою рогатою худобою та конями), наявність сприятливої для відкладання коконів узбережної смуги, достатнє прогрівання води.

Особливості біології. Водне безхребетне, яке відкладає свої кокони у вологому ґрунті біля водойми. У природних умовах досягає статевої зрілості у 2–3 роки. Тривалість життя до 5–6 років. Одна п'явка відкладає кокони, які містять в середньому до 31 нитчатки (молодої п'явки). Живиться кров'ю земноводних, переважно жаб, а також ссавців – великої рогатої худоби та коней, що заходять у воду.

Основні чинники зниження чисельності. Масовий вилов, забруднення, знищення та висихання водойм, припинення відвідування водойм великими ссавцями, меліоративні заходи.

Заходи охорони. Збереження біотопів: заборона проведення осушувальних робіт, запобігання забрудненню водойм; розробка лімітів на промисловий вилов, контроль використання виду; штучне відтворення виду з метою реінтродукції.

Джерела інформації. Лукин, 1976; Nesemann, Neubert, 1999; Utevsky et al., 2010; Petrauskienė et al., 2011.

П'ЯВКА АПТЕЧНА

Hirudo verbana Carena, 1820

Пиявка аптечная

Клас Пояскові – Clitellata

Ряд П'явки – Hirudinida

Родина Медичні п'явки – Hirudinidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика. Тіло сплюснене, допереду звужується. Поверхня тіла вкрита маленькими сосочками. Забарвлення спинної сторони тіла характеризується двома широкими поздовжніми оранжевими смугами з нерівними краями. Черевна сторона тіла зеленувата, без темних плям, з однією парою чорних смуг по боках. Довжина тіла 100–40 мм. Ширина близько 20 мм. Від близького виду п'явки медичної відрізняється наявністю широких оранжевих смуг з нерівними краями на спинній стороні тіла та зеленуватою черевною стороною без плям.

Ареал виду, поширення в регіоні. Поширений у середземноморській і степовий зонах від Швейцарії та Італії до Туреччини й Узбекистану; в Україні – у Степу та Лісостепу. У межах Харківської області знайдений лише в Зміївському районі.

Чисельність. Рідкісний вид. В окремих водоймах трапляються поодинокі особини, в інших – тисячі особин.

Місцеперебування. Живе у ставках, водоймах, що періодично пересихають, заплавних водоймах, невеликих озерах. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідування його великими ссавцями (великою рогатою худобою та конями), наявність сприятливої для відкладання коконів узбережної смуги, достатнє прогрівання води.

Особливості біології. Водне безхребетне, яке відкладає свої коconi у вологому ґрунті біля водойми. У природних умовах досягає статевої зрілості у 2–3 роки. Тривалість життя до 5–6 років. Одна п'явка відкладає коconi, які містять в середньому до 36 нитчаток (молодих п'явок). Живиться кров'ю земноводних, переважно жаб, а також ссавців – великої рогатої худоби та коней, що заходять у воду.

Основні чинники зниження чисельності. Масовий вилов, забруднення, знищення та висихання водойм, припинення відвідування водойм великими ссавцями, меліоративні заходи.

Заходи охорони. Збереження біотопів, штучне відтворення.

Джерела інформації. Лукин, 1976; Nesemann, Neubert, 1999; Utevsky et al., 2010; Petrauskienė et al., 2011.

ЕРПОБДЕЛА ОДНОСМУГОВА

Erpobdella monostriata (Lindenfeld et Pietruszynski, 1890)

Ерпобделла однополосная

Клас Пояскові – Clitellata

Ряд П'явки – Hirudinida

Родина Ерпобделіди – Erpobdellidae

Природоохоронний статус. Рідкісний.

Морфологічна характеристика. П'явки невеликих розмірів. Середня довжина тіла разом з присосками становить 15,13 мм (8.50–21.00 мм). Максимальна ширина тіла 2,16 мм (1.50–5.20 мм). Поверхня тіла гладенька, сосочки відсутні. Соміт із середньої частини тіла складається з п'яти кілець рівної довжини. Статеві отвори розділені чотирма кільцями. Забарвлення живих п'явок світло-коричневе. Екземпляри, зафіксовані в міцному етанолі, на спинній стороні тіла мають темну серединну поздовжню смугу, що тягнеться вздовж усього тіла без перерви. У багатьох особин смуга розмита і пов'язана з плямами темного пігменту. У більшості живих п'явок смуга нечітка або відсутня, але ця діагностична ознака з'являється в зразків, зафіксованих і збережених у міцному етанолі.

Ареал виду, поширення в регіоні. Вид поширений у восьми країнах Європи: Нідерландах, Німеччині, Данії, південній Швеції, Польщі, Литві, Білорусі та в Російській Федерації (Воронезька область). Імовірно, *E. monostriata* трапляється в Харківській області, але надійних повідомлень про це досі бракує.

Чисельність. Вид характеризується спорадичним поширенням. У водоймах, де він трапляється, чисельність може бути високою, досягаючи в агрегаціях ряскових чисельності понад 100 особин на 1 м².

Місцеперебування. П'явки цього виду віддають перевагу мілководдю вздовж берегів озер, де їх можна знайти під камінням, гілками тощо. Найкращим субстратом для них є кам'янисте дно поблизу джерел, які підтримують постійну температуру місцеперебування протягом усього року. Однак, п'явки цього виду можуть населяти невеликі водойми з вищою водною рослинністю і мулистим дном, де їх можна знайти на рослинах. *Erpobdella monostriata* знаходили також у річках, там де течія слабка або відсутня.

Особливості біології. Хижак, живиться дрібними безхребетними. Відкладає коconi на тверді поверхні під водою. Розмножується протягом усього літа, але переважно з другої половини червня до кінця липня, коли температура води коливається від 14,6°C до 18°C.

Основні чинники зниження чисельності Забруднення, знищення та висихання водойм, меліоративні заходи.

Заходи охорони. Збереження біотопів, штучне відтворення.

Джерела інформації. Лукин, 1929; Лукин, 1976; Agapow, Bielecki, 1992; Neseemann, Neubert, 1999.

ПСЕВДОТРОХЕТА П'ЯТИКІЛЬЧАСТА

Fadejewobdella quinqueannulata (Lukin, 1929)

Псевдотрохета пятиколючная

Клас Пояскові – Clitellata

Ряд П'явки – Hirudinida

Родина Ерпобделіди – Erpobdellidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика. Тіло широке, потовщене, проте поступово звужується від пояска допереду. Задній присосок великий. Поверхня тіла гладенька, на спинній стороні є крихітні сосочки. Тіло коричневе або темно-сіре. Уздовж середньої лінії спини проходить вузька світла смуга. На спинній стороні є маленькі жовті плямочки, які розташовуються на сосочках. Довжина тіла до 136 мм при ширині 11 мм.

Ареал виду, поширення в регіоні. В Україні ареал охоплює Харківську, Сумську, Дніпропетровську та Чернігівську області. У Харківській області – в Дворічанському, Дергачівському, Харківському та Зміївському районах. Ростовська область і Краснодарський край (Російська федерація).

Чисельність. Одна, рідше дві особини на 5–8 рослин *Sparganium erectum*.

Місцеперебування. Мілкі водойми, які частково або повністю пересихають на початку осені. Істотною умовою для псевдотрохети п'ятикільчастої є наявність вищих водних рослин *Sparganium erectum* та *Sagittaria sagittifolia*. Пазухи їхнього листа, як правило, є притулком для п'явок цього виду.

Особливості біології. Хижак, живиться водними безхребетними – молюсками, кільчастими червами. Розмноження відбувається з квітня до травня. Відкладає кокони на мертве листя вищих водних рослин. У коконі може міститися до 5 яєць. Статева зрілість настає в 1–2 роки. Тривалість життя невідома.

Основні чинники зниження чисельності. Зникнення та знищення тимчасових водойм, пересихання або перетворення їх на постійні водойми, які не пересихають. Ворогом є хижа велика псевдокінська п'явка *Haemoris sanguisuga*. Негативним фактором може бути забруднення водойм свинцем з мисливського дробу.

Заходи охорони. Збереження біотопів.

Джерела інформації: Лукин, 1929; Лукин, 1962; Лукин, 1976; Утевский и др., 1998.

Додаток 1
Фотографії п'явок

①

②

③

④

⑤

На малюнках:

1. П'явка медична (*Hirudo medicinalis*).
2. П'явка аптечна (*Hirudo verbana*).
3. Ерпобдела односмугова (*Erpobdella monostriata*).
4. П'явунка черепащача (*Placobdella costata*).
5. Псевдотрохета п'ятикільчаста (*Fadejewobdella quinqueannulata*).

Тип М'якуни або Молюски – Mollusca

ЛУНКА РІЧКОВА

Theodoxus fluviatilis (Linnaeus, 1758)

Лунка речная

Клас Черевоногі – Gastropoda

Ряд Неритоїди – Neritoida

Родина Лунки – Neritidae

Природоохоронний статус. Рідкісний.

Морфологічна характеристика. Черепашка правозакручена, округлої форми, товстостінна. Ширина черепашки може досягати близько 10 мм, а висота до 7 мм. Забарвлення черепашки дуже мінливе, черепашка може бути забарвлена в чорний або в червоний колір. Зазвичай на чорному або червоному тлі є візерунок, що складається з білих плям різноманітної форми та розмірів. Устя черепашки затуляється кришечкою напівкруглої форми. Кришечка складається з вапнякової основи та конхіолінового шару, на внутрішньому боці кришечки є відросток, так званий зуб, до якого прикріплені м'язи. Конхіоліновий шар надає сіруватого кольору середній частині кришечки та червонуватий колір її краю.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Дуже поширений у річках Європи та їхніх естуаріях. У Харківській області раніше був поширений по всій течії Сіверського Дінця, але перестав траплятися у річках Уди та Сіверський Донець нижче місця впадіння Уд внаслідок сильного забруднення після аварії на Диканівських очисних спорудах у 1995 році. Відома стала популяція у річці Оскіл, також відомі поодинокі знахідки у річці Харків, найбільш вірогідні знахідки у річках Вовча та Мжа. Можливі знахідки також на заході області у річках басейну Дніпра, таких як Мерла, Коломак та Оріль.

Чисельність. Чисельність низька. За останні роки у Сіверському Дінці були знайдені поодинокі екземпляри нижче гирла річки Оскіл та у річці Харків. Винятком є популяція в Осколі, де кількість представників цього виду місцями сягає більше 100 особин на 1 м².

Місця перебування. Живе у річках з середнім та високим вмістом кисню у воді. Віддає перевагу твердому субстрату, що омивається течією, наприклад занурений під воду деревині.

Особливості біології. Вид роздільностатевий, розмножується відносно повільно, відкладаючи яйцеві капсули на черепашки живих черевоногих. Живиться здебільшого діатомовими водоростями. Страждає від нестачі кисню та високої температури.

Основні чинники зниження чисельності. Причиною зниження чисельності є органічне та хімічне забруднення водойм та їх замулення.

Заходи охорони. Необхідний контроль за скиданням у водойми стічних вод. Важливим також є запобігання замуленню дна шляхом контролю гідротехнічного будівництва та заборони дій, що призводять до руйнування берегів та погіршення їхнього стану.

Джерела інформації. Белецкий, 1918; Фадеев, 1929; Затравкин, 1980; Анистратенко, 2001; Колесник, 2003.

ЖИВОРОДКА БОЛОТЯНА

Viviparus contectus (Millet, 1813)

Лужанка / живородка болотная

Клас Черевоногі – Gastropoda

Ряд Архітеніоглоси – Architaenioglossa

Родина Живородкові – Viviparidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Форма черепашки кубаревидна, з опуклими обертами, чіткими швами між ними та відкритим пупком. Розмір черепашки близько 4 см завдовжки та 3 см завширшки. Черепашка має світло-коричневий колір з трьома темно-коричневими смугами, що йдуть вздовж оберту. Устя закривається напівпрозорою кришечкою D-подібної форми. Тіло молюска темно-сірого кольору з великою кількістю дуже дрібних жовтуватих цяток. Від близького за поширенням *Viviparus viviparus* добре відрізняється за більшим розміром, більш опуклими обертами, більш глибокими швами між обертами, більш витягнутою у висоту черепашкою, загостреною верхівкою черепашки та відкритим пупком.

Ареал виду, поширення в регіоні. Вид розповсюджений у північній частині Європи у басейнах Чорного, Азовського, Балтійського і Північного морів та на Британських островах. У Харківській області трапляється у заплавних водоймах Сіверського Дінця та у річці Харків.

Чисельність. Даних про чисельність недостатньо. Поодинокі знахідки у заплавних водоймах річок Сіверський Донець, Уди та у річці Харків.

Місцеперебування. Живе у водоймах без течії або з дуже повільною течією. Надає перевагу добре прогрітим і добре освітленим мілинам, може траплятися на водній рослинності та на ґрунті. На відміну від легеневих м'якунів, таких як ставковики або катушки, що живуть у подібних водоймах, ніколи не виринає на поверхню.

Особливості біології. Роздільностатевий, яйцеживородний вид. Плодючість від чотирьох до п'ятдесяти молодих особин від кожної самиці залежно від її розміру.

Основні чинники зниження чисельності. Причиною можливого зменшення чисельності є пересихання та пряме знищення заплавних водойм, органічне забруднення, евтрофікація.

Заходи охорони. Контроль за скиданням стічних вод, контроль гідротехнічного будівництва, запровадження захисту особливо цінних заплавних озер.

Джерела інформації. Белецкий, 1918; Фадеев, 1929; Затравкин, 1980; Анистратенко, 2001.

СТАВКОВИК ВУХОПОДІБНИЙ

Radix auricularia (Linnaeus, 1758)

Прудовик ушковидный

Клас Черевonoгі – Gastropoda

Ряд Гігрофіли – Hygrophila

Родина Ставковики – Lymnaeidae

Природоохоронний статус. Рідкісний.

Морфологічна характеристика. Черепашка велика, напівпрозора, дуже тонка та крихка, характерної вухоподібної форми, з дуже маленьким завитком і дуже великим останнім обертом та широким устям. Поверхня черепашки блискуча, з добре помітними лініями зупинки росту. Забарвлення черепашки дуже світле, жовтуватого, сіруватого або коричнюватого кольору. Нога та тіло сірого кольору з оливковим або жовтуватим відтінком, усіяна дрібними світлими крапками.

Ареал виду, поширення в регіоні. Вид загалом розповсюджений по всій Палеарктиці. Широко розповсюджений в Україні. В області реєструвався двічі: вперше у 1918 році у річці Лопань (біля м. Дергачі та с. Мала Данилівка) і в заплавах річки Уди (біля с. Введенка та с. Стара Покровка Чугуївського району) і вдруге у 1927 році.

Чисельність. Дані про чисельність відсутні.

Місцеперебування. Живе переважно у водоймах з повільною течією або без неї на невеликій глибині. Зазвичай можна знайти на ґрунті біля берегу або на водній рослинності.

Особливості біології. Гермафродит. Кладка дугоподібна, загострена на задньому кінці. Яйцеві капсули овальної форми. Розмір яйцевих капсул близько 1 мм завдовжки і 0,8 мм

завширшки. Кількість яйцевих капсул у кожній кладці від 37 до 168.

Основні чинники зниження чисельності. Найбільш імовірною причиною зменшення чисельності є пересихання заплавних водойм та пряме знищення їх людиною.

Заходи охорони. Запровадження захисту особливо цінних заплавних озер.

Джерела інформації. Белецкий, 1918; Фадеев 1929; Стадниченко, 2004.

МУСКУЛУМ ОЗЕРНИЙ

Musculium lacustre (Müller, 1774)

Мускулиум озёрный

Клас Двостулкові – Bivalvia

Ряд Венероїди – Veneroida

Родина Кулькові – Sphaeriidae

Природоохоронний статус. Рідкісний.

Морфологічна характеристика. Черепашка овальної форми, опукла, верхівки черепашки сильно видовжені, виступають за краї мушлі. Черепашка тонкостінна та доволі крихка. Довжина черепашки близько одного сантиметру. Забарвлення черепашки сірого, жовтувато-сірого або коричневого кольору. Нога довга, у витягнутому стані її довжина приблизно дорівнює довжині мушлі, нога забарвлена у блідо-сірий з жовтизною колір. Сифони зрощені між собою, видовжені, мають конічну форму, ввідний сифон трохи переважає за довжиною вивідний. У витягнутому стані довжина сифонів сягає приблизно третину від довжини мушлі.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Вид поширений у тимчасових та малих постійних прісних водоймах Європи та на півночі Азії. У Харківській області цей вид відомий з тимчасових водойм на території урочища «Горіла долина», де трапляється навесні.

Чисельність. Чисельність низька. У регіоні трапляються поодинокі особини, але, імовірно, чисельність може зростати у період максимальної водності водойм, наприклад під час танення снігів або після довгих сильних злив.

Місця перебування. Живе в тимчасових та малих постійних водоймах, наприклад у малих річках та струмках, болотах, старицях і подах.

Особливості біології. Життєвий цикл дуже короткий, однолітній. За рік з'являється одна або, можливо, дві генерації залежно від кліматичних обставин. Розмноження статеве, гермафродитне. Під час розмноження м'якуни цього виду викидають у воду чоловічі статеві клітини, які, потрапляючи у мантийну порожнину іншої особини, запліднюють яйця. Потім молодь у кількості від трьох до семи екземплярів розвивається у виводкових сумках, так званих марсупіях. Живляться як і інші двостулкові шляхом фільтрації. Представники цього виду добре переносять промерзання та пересихання, що є адаптацією до життя у невеликих водоймах.

Основні чинники зниження чисельності. Причиною рідкісності та зниження чисельності є знищення та зменшення кількості типових водойм, зокрема через розорювання степових ділянок і розкопування кар'єрів, що може призвести до падіння рівню ґрунтових вод та пересихання малих водойм.

Заходи охорони. Охорона біотопів шляхом виведення із сільськогосподарського використання ділянок з тимчасовими водоймами і запобігання пересихання тимчасових та малих постійних водойм. Штучне заселення та реінтродукції у типові водойми.

Джерела інформації. Фадеев, 1929; Стадниченко, 1984; Корнюшин, 2002.

БЕЗЗУБКА ВУЗЬКА

Pseudanodonta complanata (Ziegler in Rossmassler, 1835)

Беззубка узкая

Клас Двостулкові – Bivalvia

Ряд Уніоніди – Unionida

Родина Перлівцеві – Unionidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до Європейського червоного списку (VU).

Морфологічна характеристика. Черепашка дуже тонкостінна, має грубу концентрично покреслену текстуру. Форма видовжено-овальна, вузька, передня частина черепашки вужча та більш видовжена, ніж задня. Позаду від верхівки добре помітний так званий щит. Щит плоский та видовжений. Забарвлення коричнево-зеленуватого кольору, у молодих особин більш світле з синьо-зеленим відтінком та слабким перламутровим блиском. Внутрішня поверхня мушлі має синюватий перламутровий блиск.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Прісні водойми Азово-Чорноморського басейну та Північної Європи, ендемічний вид Дунайсько-Донської провінції. Відомі три знахідки у басейні Сіверського Дінця: у головному руслі – 7–9 км вище Ізюму (порожні мушлі), в районі с. Черкаський Бишкін та у річці Уди поблизу Нової Баварії (місто Харків).

Чисельність. Даних про чисельність недостатньо. Представники виду поодинокі трапляються у Сіверському Дінці та його притоках.

Місця перебування. Зазвичай можна зустріти у річках з помірною швидкістю течії, піщаним слабо замуленим дном та високим вмістом кисню у воді.

Особливості біології. Розмноження відбувається один раз на рік у травні. Розмноження статеве, роздільностатеве. Плодючість самиць становить близько 150–310 тисяч екземплярів молоді. Розвиток яєць проходить у зябрах у виводкових сумках, так званих марсупіях. Після виходу з яєць молюск проходить стадію личинки, так званої глохидії, яка паразитує на покритках риб. Згодом молодий молюск прориває поверхню шкіри та падає на дно водойми, де переходить до способу життя дорослого молюска. Дорослий молюск живиться шляхом фільтрації.

Основні чинники зниження чисельності. Причиною зниження чисельності є органічне і хімічне забруднення водойм і надмірне замулення річок.

Заходи охорони. Контроль за скиданням стічних вод, запобігання замуленню, збереження ділянок річок зі швидкою течією та високим вмістом кисню.

Джерела інформації: Затравкин, 1980; Стадниченко, 1984; Корнюшин, 2002.

ПЕРЛІВНИЦЯ ТОВСТА

Unio crassus Philipsson, 1778

Перловица толстая

Клас Двостулкові – Bivalvia

Ряд Уніоніди – Unionida

Родина Перлівцеві – Unionidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до Європейського червоного списку (EN).

Морфологічна характеристика. Черепашка видовжено-овальна, дуже опукла та товстостінна, верхівки зміщені вперед, висота до довжини відносяться як один до двох. На лівій стулці є два зуби однакової довжини з насічками. Колір черепашки чорний, жовто-зелений або коричневий, поверхня має концентрично покреслену текстуру.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Вид широко розповсюджений у прісних

водоймах Європи. На території України вид розповсюджений спорадично. У Харківській області відомий за двома знахідками у річці Уди у межах міста Харків.

Чисельність. Даних про чисельність недостатньо. Існують припущення про можливу наявність цього виду в річці Оскіл та Мжа.

Місця перебування. Найчастіше трапляється у річках з швидкою течією, високим вмістом кисню у воді та незамуленим ґрунтом.

Особливості біології. Вид різностатевий, але відомі і гермафродити. Розвиток яєць проходить у зябрах у виводкових сумках, так званих марсупіях. Після виходу з яєць молюск проходить стадію личинки, так званої глохидії, яка є ектопаразитом риб. Молода личинка чіпляється за допомогою бісусної ниті та зубців на черепашці до поверхні зябер хазяїна. Цей вид паразитує на зябрах риб: йоржа звичайного (*Gymnocephalus cernuus* (Linnaeus, 1758)), окуня звичайного (*Perca fluviatilis* Linnaeus, 1758), бабця європейського (*Cottus gobio* Linnaeus, 1758), гольяна звичайного (*Phoxinus phoxinus* (Linnaeus, 1758)), головня європейського (*Squalius cephalus* (Linnaeus, 1758)) і краснопірки звичайної (*Scardinius erythrophthalmus* (Linnaeus, 1758)). Дорослий молюск живиться шляхом фільтрації.

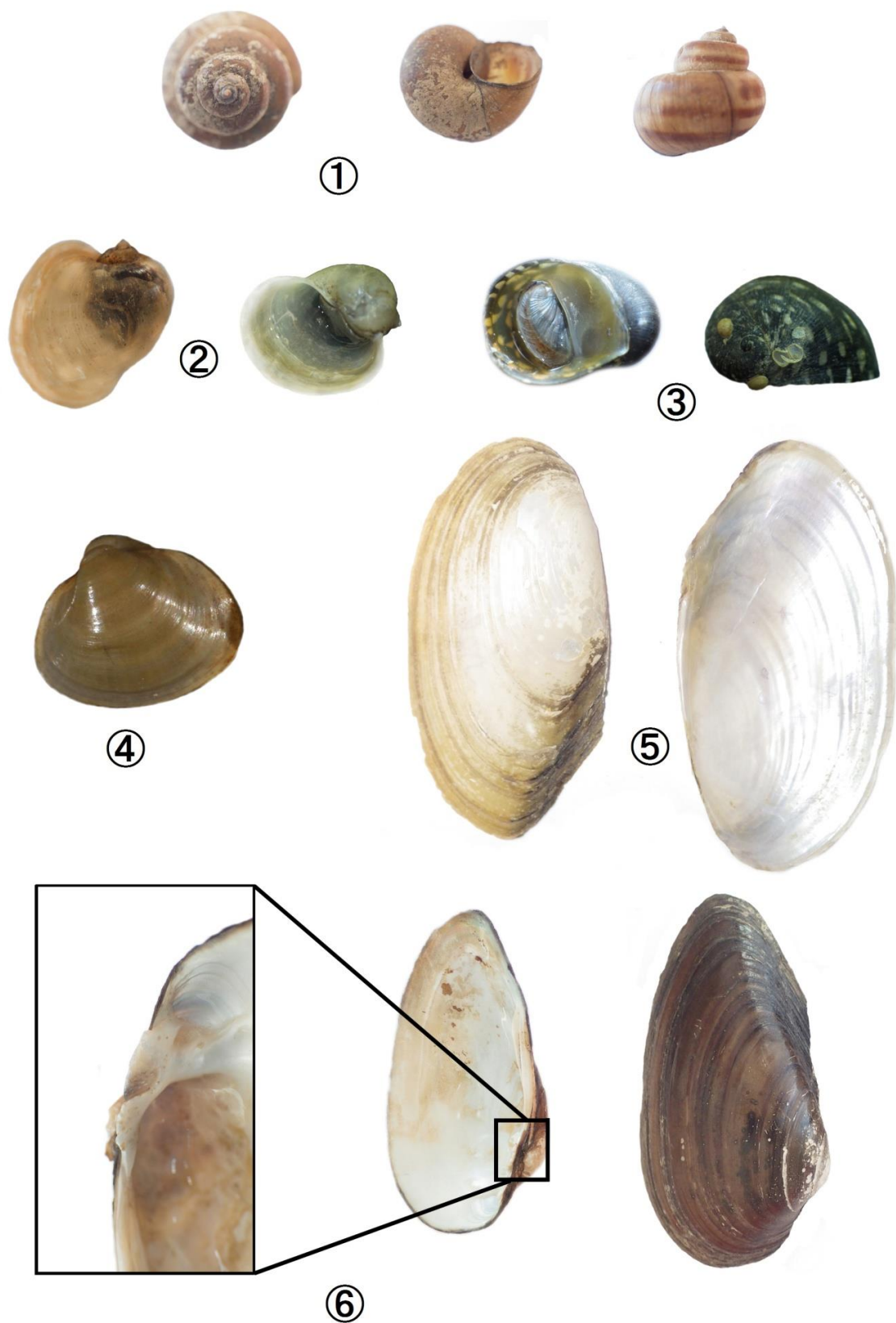
Основні чинники зниження чисельності. Причиною зниження чисельності є органічне і хімічне забруднення водойм і замулення річок.

Заходи охорони. Контроль за скиданням стічних вод, запобігання замуленню, збереження ділянок річок зі швидкою течією та високим вмістом кисню.

Джерела інформації: Фадеев, 1929; Затравкин, 1980; Стадниченко, 1984; Корнюшин, 2002; IUCN Red List, 2014.

Додаток 2

Фотографії молюсків

На малюнках:

1. Живородка болотяна (*Viviparus contectus*).
2. Ставковик вухоподібний (*Radix auricularia*).
3. Лунка річкова (*Theodoxus fluviatilis*).
4. Мускуліум озерний (*Musculium lacustre*).
5. Беззубка вузька (*Pseudanodonta complanata*).
6. Перлівниця товста (*Unio crassus*).

Тип Членистоногі – Arthropoda

ТАНИМАСТИКС СТАВКОВИЙ

Tanymastix stagnalis Linnaeus, 1758

Танимастикс прудовий

Підтип – Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброногі раки – Branchiopoda

Ряд Зяброноги – Anostraca

Родина Бранхіподиди – Branchipodidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до ЧКУ (Вразливий).

Морфологічна характеристика. Невеликий рачок з подовженим напівпрозорим тілом. Довжина тіла досягає 6–17 мм. Плаває за допомогою одинадцяти пар грудних ніжок, які крім рухової функції служать для фільтрації харчових частинок і просування їх до ротового апарату, а також для дихання тварин. Рачки мають позитивний таксис до джерел світла, зазвичай плавають спинною стороною донизу. Два прилеглих до грудної області черевних сегменти зливаються в окремий статевої сегмент, що несе у самиць яйцевий мішок, а у самців – складні за будовою копулятивні органи. Решта черевних сегментів не має виростів, на кінці останнього черевного сегмента розташована парна фурка. Статевий диморфізм проявляється в будові головних придатків. У самців друга пара антен зовні схожа з рогами.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Ареал виду включає центральну та східну Європу. У Харківській області вид виявлений в озері Горіле урочища «Горіла долина», с. Комсомольське Зміївського району. У 1940 р. реєструвався поблизу с. Гайдари в заплаві р. Сіверський Донець.

Чисельність. Утворює популяції з щільністю 15–38 особин на 1 м³.

Місця перебування. Жаброноги цього виду віддають перевагу водоймам з глибиною менше 1 м, прісним калюжам, що зберігаються більше 2–3 тижнів.

Особливості біології. Плаває черевною стороною догори. Фільтратор, живиться мікропланктоном.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, до яких входить вид.

Джерела інформації. Шкорбатов, 1940; Сидоровский и др., 2010, Сидоровский, 2011.

ДРЕПАНОЗУРУС ДВОЛИКИЙ

Drepanosaurus birostratus (Fisher, 1851)

Дрепанозур двурогий

Підтип Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброногі раки – Branchiopoda

Ряд Зяброноги – Anostraca

Родина Хіроцефаліди – Chirocephalidae

Природоохоронний статус. Рідкісний. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика. Невеликий рачок з подовженим напівпрозорим тілом. Довжина тіла досягає 2 см. Плаває за допомогою одинадцяти пар грудних ніжок, які крім рухової функції служать для фільтрації харчових частинок і просування їх до ротового

апарату, а також для дихання тварин. Рачки характеризуються позитивним таксисом до джерел світла, зазвичай плавають спинною стороною донизу. Два прилеглих до грудної області черевних сегменти зливаються в окремий статевої сегмент, що несе у самиць яйцевої мішок, а у самців – складні за будовою копулятивні органи. Решта черевних сегментів не має спеціальних виростів, на кінці останнього черевного сегмента розташована парна фурка. Лобний край голови самця озброєний невеликим виростом, який розділяється на дві частини.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Ендемік лісостепової і степової зон Євразії. У Харківській області вид виявлений в озері Горіле урочища «Горіла долина» Зміївського району. Це єдине відоме стаціонарне місце існування цього виду в Україні. У 1940 р. реєструвався поблизу с. Гайдари в заплавах р. Сіверський Донець.

Чисельність. Утворює популяції з щільністю 15–38 особин на 1 м³.

Місця перебування. Віддають перевагу водоймам з глибиною менше 1 м. Живуть у тимчасових прісних калюжах, що зберігаються більше 2–3 тижнів, а також у пересихаючих ставках.

Особливості біології. Трапляються з початку квітня до початку травня.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів у місцях існування виду.

Основні чинники зниження чисельності. Порушення водного балансу місцеперебувань і їх руйнування в результаті господарської діяльності.

Джерела інформації. Шкорбатов, 1940; Сидоровский, 2011, Сидоровский, 2014.

ХІРОЦЕФАЛ ЖАДИНА

Chirocephalus shadini (Smirnov, 1928)

Хироцефал Жадина

Підтип Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброногі раки – Branchiopoda

Ряд Зяброноги – Anostraca

Родина Хироцефаліди – *Chirocephalidae*

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Невеликий рачок з подовженим напівпрозорим тілом. Довжина тіла досягає 10,8–18,6 мм у самиць і 10–18,5 мм у самців. Плаває за допомогою одинадцяти пар грудних ніжок, які крім рухової функції служать для фільтрації харчових частинок і просування їх до ротового апарату, а також для дихання тварин. Рачки мають позитивний таксис до джерел світла, зазвичай плавають спинною стороною донизу. Два прилеглих до грудної області черевних сегменти зливаються в окремий статевий сегмент, що несе у самиць яйцевий мішок, а у самців – складні за будовою копулятивні органи. Решта черевних сегментів не має виростів, на кінці останнього черевного сегмента розташована парна фурка. Основний членок другої пари антен самців з розвиненим загостренням на кінці виростом. Пилкоподібний відросток несе на внутрішньому краї не більше 10 товстих придатків.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Ареал виду включає Південну, Центральну і Східну Європу. На території України вид виявлений тільки у Харківській області, де перебуває у басейні Сіверського Дінця в тимчасовій водоймі на території національного природного парку «Гомільшанські ліси».

Чисельність. Утворює популяції з щільністю 5–10 особин на 1 м², співвідношення самиці / самці близько 2 : 1.

Місця перебування. Жаброноги цього виду віддають перевагу прісним та слабо мінералізованим водоймам, які повністю або частково пересихають влітку.

Особливості біології. Біологія виду недостатньо вивчена в зв'язку з його рідкістю. Дорослих особин можна знайти в середині літа в калюжах, що залишаються в коліях лісових

грунтових доріг, а також в невеликих заплавах водоймах.

Основні чинники зниження чисельності. Порушення водного балансу місцеперебувань і їх руйнування в результаті господарської діяльності.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів у місцях існування виду.

Джерела інформації. Сидоровский, 2011, Сидоровский, 2014.

СТРЕПТОЦЕФАЛ ГРІЗНОРОГИЙ

Streptocephalus torvicornis (Waga, 1842)

Стрептоцефал грознорогоий

Підтип – Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброногі раки – Branchiopoda

Ряд Зяброноги – Anostraca

Родина Хіроцефаліди – Chirocephalidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Невеликий рачок з подовженим напівпрозорим тілом. Довжина тіла досягає у самців 15–22 мм. Плаває за допомогою одинадцяти пар грудних ніжок, які крім рухової функції служать для фільтрації харчових частинок і просування їх до ротового апарату, а також для дихання тварин. Рачки мають позитивний таксис до джерел світла, зазвичай плавають спинною стороною донизу. Два прилеглих до грудної області черевних сегменти зливаються в окремий статевий сегмент, що несе у самиць яйцевої мішок, а у самців – складні за будовою копулятивні органи. Решта черевних сегментів не мають спеціальних виростів, на кінці останнього черевного сегмента розташована парна фурка. Статевий диморфізм проявляється в будові головних придатків. Самець відрізняється від самиці другою парою антенул, які мають вигляд довгих «оленьчих» рогів з розгалуженими вершинами. Самицю легко розпізнати за довгастим яйцевим мішком.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Ареал виду охоплює Південну, Центральну, Східну Європу і Понто-Каспійський регіон, Північну Азію (за винятком Китаю) та Африку. У Харківській області живе в тимчасовій водоймі на території національного природного парку «Гомільшанські ліси» поблизу ставка Піонерський в с. Гайдари Зміївського району.

Чисельність. У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування. Жаброноги цього виду віддають перевагу літнім прісним калюжам і слабо мінералізованих водоймам.

Особливості біології. Живе як в прісних, так і в слабо мінералізованих водоймах.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, до яких входить вид.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Джерела інформації. Сидоровский, 2011; Сидоровский, 2014.

ЩИТЕНЬ ВЕСНЯНИЙ

Lepidurus apus (Linnaeus, 1758)

Щитень весняний

Підтип Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброногі раки – Branchiopoda

Ряд Щитні – Notostraca

Родина Щитні – Triopsidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Тіло зверху покрито двосхилим панциром бурозеленого кольору. На відміну від схожого за будовою літнього щитня має велику пластинку витягнутої овальної форми між хвостовими нитями. Довжина тіла дорослого рачка – 15–35 мм.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Вид має великий ареал, який охоплює Європу, Малу Азію і Північну Африку. На території України виявлений у Харківській, Київській, Одеській, Житомирській та Тернопільській областях. У Харківській області перебуває у басейні Сіверського Дінця, де був знайдений у Зміївському районі в заплаві головного русла біля с. Гайдари, в озері Горілому в урочищі «Горіла Долина» та заплаві річки Уди біля с. Васищева; також трапляється у заплаві річки Оскіл біля с. Дворічне у Дворічанському районі.

Чисельність. У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування. Трапляється як у постійних, так і в тимчасових заплавах водоймах усіх типів, а також у весняних лісових тимчасових водоймах і калюжах уздовж доріг.

Особливості біології. Характеризується нерегулярним розвитком популяції в різні роки. Трапляється з середини квітня до середини червня.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони. Збереження біотопів.

Джерела інформації. Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

ЩИТЕНЬ ЛІТНІЙ

Triops cancriformis Bosc, 1801

Щитень летний

Підтип – Ракоподібні Crustacea

Клас Зяброні раки – Branchiopoda

Ряд Щитні – Notostraca

Родина Щитні – Triopsidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Довжина тіла дорослого рачка 15–45 мм. Тіло зверху покрито двосхилим панциром зеленувато-сірого кольору. Від подібного за будовою весняного щитня *Lepidurus apus* відрізняється відсутністю великої пластинки витягнутої овальної форми між фурковими гілками. Задній край щита має напівкруглу виїмку, що залишає непокритою задню частину членистого черевця з двома хвостовими нитками. На верхній стороні щита є пара фасеткових очей. Має до 60 пар кінцівок, що використовуються для руху, дихання та збирання їжі.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Вид з великим ареалом, основна частина якого припадає на Європу, Малу Азію, Північну Африку. На території України вид виявлений у Харківській, Київській, Одеській, Житомирській та Тернопільській областях. У Харківській області вид знайдено у басейні Сіверського Дінця біля с. Нижній Бишкін та с. Гайдари у Зміївському районі.

Чисельність. У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування. Тимчасові та постійні водойми.

Особливості біології. Живиться гниючими органічними залишками, рослинами і дрібними тваринами. Самиці виношують яйця в яйцевих мішках на 11-й парі грудних ніжок і відкладають їх на дно водойми. Яйця можуть переносити високі і низькі температури протягом кількох років. Самці трапляються значно рідше самиць.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, до яких входить вид.

Джерела інформації. Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010.

ЛІНКЕЙ КОРОТКОХВОСТИЙ

Lynceus brachyurus Muller, 1776

Линкей короткохвостий

Підтип – Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброні раки – Branchiopoda,

Ряд Диплостраки – Diplostraca

Родина Лінцеїди – Lynceidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Тіло сховано в кулясту двостулкову черепашку, що не має смуг приросту; довжина черепашки 1,75–5,0 мм, висота – 1,5–44 мм. Грудний та черевний відділи тіла несуть 10 пар кінцівок.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Поширений в тимчасових водоймах Євразії та Північної Америки – від степової зони до Заполяр'я. На території України виявлений тільки у Харківській області, де трапляється у басейні Сіверського Дінця в заплаві головного русла біля с. Гайдари, в озері Горілому в урочищі «Горіла Долина» (Зміївський район) та в заплаві річки Уди у с. Бабаї (Харківський район).

Чисельність. У деяких водоймах чисельність може бути значною.

Місця перебування. Весняні прісні калюжі й постійні мезо- та полігалінні ставки.

Особливості біології. Зазвичай плаває спиною догори, розкривши стулки черепашки, зрідка опускається на дно. Живиться головним чином планктоном.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, куди входить вид.

Джерела інформації. Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

ЦИЗИКУС ЧОТИРИВУСИЙ

Cyzicus tetracerus (Krynicky, 1830)

Цизикус четырёхусый

Клас Зяброні раки – Branchiopoda

Ряд Диплостраки – Diplostraca

Родина Цизициди – Cyzicidae

Природоохоронний статус. Вразливий.

Морфологічна характеристика. Тіло міститься в овальній двостулковій черепашці, завдовжки 6,5–16 мм, на якій помітні смуги приросту.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Поширений у тимчасових водоймах Євразії та Північної Америки – від тундри до степової зони. На території України виявлений тільки у Харківській області, де трапляється біля с. Комсомольське (Зміївський район) на території урочища «Горіла Долина» на третій терасі головного русла Сіверського Дінця.

Чисельність. На зазначеній території чисельність сягає кількох сотень особин на 1 м².

Місця перебування. Живе у весняних прісних калюжах та мезо- і полігалінних водоймах.

Особливості біології. Трапляється з квітня по червень. Популяція складається з самців і самиць, але переважають самиці, що свідчить про здатність до партеногенезу.

Основні чинники зниження чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для охорони природних комплексів, куди входить вид. Пасивно охороняється на території національного природного парку «Гомільшанські ліси».

Джерела інформації. Шкорбатов, 1950; Сидоровский и др., 2010; Сидоровский, 2012.

ГЕМІДІАПТОМ РИЛОВА

Hemidiaptomus rylovi Charin, 1929

Гемидиаптом Рылова

Підтип Ракоподібні – Crustacea

Клас Щелепоногі – Maxillopoda

Ряд Каляноїди – Calanoida

Родина Діаптоміди – Diaptomidae

Природоохоронний статус. Зникаючий. Занесений до Червоної книги України (зникаючий).

Морфологічна характеристика. Довжина тіла близько 5–7 мм. Третій сегмент антенули самця має пальцеподібний виріст. Проксимальна частина внутрішнього краю базиподита п'ятої пари торакальних ніг самця з округлим кутикулярним виростом.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Поширений у степовій зоні Східної Європи – Росії (Воронезька, Волгоградська та Саратовська області) і Молдови. На території України виявлений тільки у Харківській області, де трапляється у басейні Сіверського Дінця в озері Горіле (урочище «Горіла Долина») у Зміївському районі.

Чисельність. Щільність популяції виду в озері Горіле велика – 15–26 особин на 1 м³.

Місця перебування. Весняні снігові калюжі та невеликі прісні водойми.

Особливості біології. Один з рідкісних видів родини діаптомід, що пристосувалися до життя в пересихаючих водоймах. Рослиноїдний фільтратор. Розмноження моноциклічне. Трапляється разом із близьким видом гемідіаптомом угорським. Період спокою (під час висихання водойм) – на стадії бластули в яйці. Не витримує конкуренції з річковими видами діаптомід.

Основні чинники зниження чисельності. Антропогенний прес: трансформація ландшафту, забруднення, знищення біотопів під час оранки полів.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для комплексної охорони угруповань, до яких входить вид.

Джерела інформації. Сидоровский, 2012.

ГЕМІДІАПТОМ УГОРСЬКИЙ

Hemidiaptomus hungaricus Kiefer, 1933

Гемидиаптом венгерський

Клас Щелепоногі – Maxillopoda

Ряд Каляноїди – Calanoida

Родина Діаптоміди – Diaptomidae

Природоохоронний статус. Зникаючий.

Морфологічна характеристика. Довжина тіла близько 5–7 мм. Третій сегмент антенули самця має пальцеподібний виріст.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Поширений у степовій зоні Східної Європи – Росії (Воронезька, Волгоградська та Саратовська області) і Молдови. На території України виявлений у Харківській та Вінницькій областях. У Харківській області знайдений у басейні

Сіверського Дінця в озері Горіле (урочище «Горіла Долина») у Зміївському районі.

Чисельність. Чисельність виду в озері Горіле сягає 15–26 особин на 1 м³.

Місця перебування. Весняні снігові калюжі.

Особливості біології. Один з рідкісних видів родини діаптомід, що пристосувалися до життя в пересихаючих водоймах. Рослиноїдний фільтратор. Розмноження моноциклічне. Період спокою (під час висихання водойм) – на стадії бластули в яйці.

Джерела інформації. Сидоровский, 2011.

ГМЕЛІНА МАЛА

Gmelina pusilla G. O. Sars, 1896

Гмелина малая

Клас Вищі ракоподібні – Malacostraca

Ряд Бокоплави – Amphipoda

Родина Бокоплавові – Gammaridae

Природоохоронний статус. Вразливий. Занесений до Червоної книги України (вразливий).

Морфологічна характеристика. Довжина тіла 3–8 мм. Додатковий джгутик першої антени одночлениковий, тіло гладеньке, без гребенів або горбів.

Ареал виду та його поширення у регіоні. Поширений у Понто-Каспійському басейні. На території України трапляється у пониззях Дунаю (зокрема в озері Катлабух), Дністра, Дніпра, Південного Бугу, а також у Дністровському і Дніпровсько-Бузькому лиманах. Акліматизований у Каховському водосховищі, водоймах Інгулецької зрошувально-обводнювальної системи й у каналах Сіверський Донець – Донбас та Північно-Кримському каналі. Трапляється також у пониззі Дону, Міуському лимані Азовського моря й у Каспійському морі. У Харківській області трапляється у басейні Сіверського Дінця поблизу с. Гайдари (Зміївський район), річці Оскіл поблизу с. Лужки (Дворічанський район) та в Печенізькому водосховищі поблизу с. Мартове (Печенізький район).

Чисельність. Невелика чисельність – до 5–6 особин на 1 м² дна.

Місця перебування. Солонуваті і прісні водойми (дельти річок і лимани), переважно на мулистопіщаних ґрунтах.

Особливості біології. Евритермний, оксифільний вид. Населяє прісноводні та солонуватоводні ділянки лиманів і пониззя річок. Поодинокі особини мігрують у більш осолонені ділянки дельт річок. Заселяє мулисто-піщані біотопи.

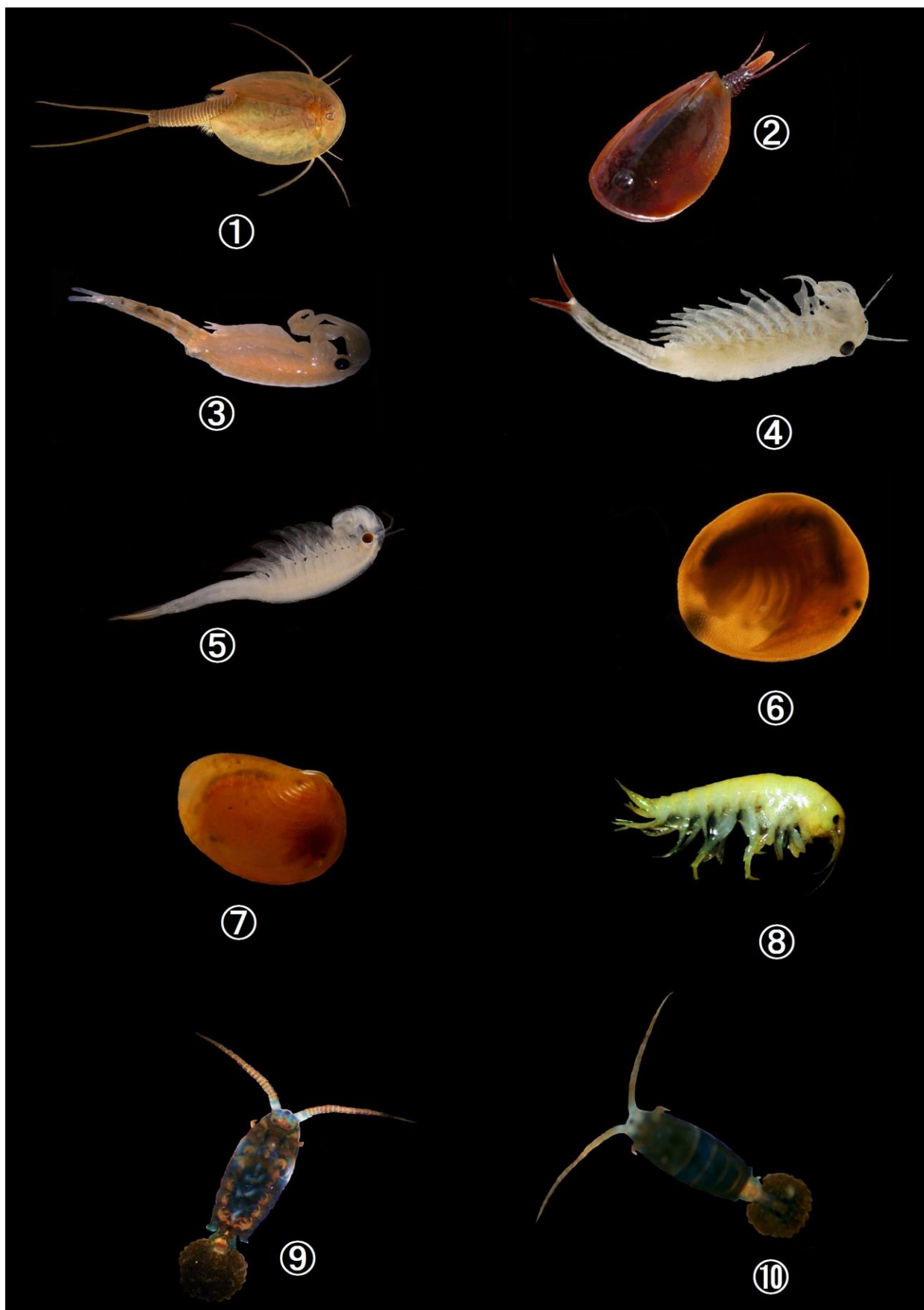
Причини зміни чисельності. Знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарською діяльністю, зміна гідрологічних умов, урбанізація, забруднення водойм.

Заходи охорони. Збереження біотопів. Створення природних резерватів для комплексної охорони угруповань, до яких входить вид. З метою акліматизації проводилося розмноження у неволі.

Джерела інформації. Сидоровский, 2011.

Додаток 3

Фотографії ракоподібних

На малюнках:

1. Щитень літній (*Triops cancriformis*).
2. Щитень весняний (*Lepidurus apus*).
3. Танімастикс ставковий (*Tanymastix stagnalis*).
4. Хіроцефал Жадіна (*Chirocephalus shadini*).
5. Стрептоцефал грізнорогий (*Streptocephalus torvicornis*).
6. Лінкей короткохвостий (*Lynceus brachyurus*).
7. Цизікус чотиривусий (*Cyzicus tetracerus*).
8. Гмеліна мала (*Gmelina pusilla*).
9. Гемідіаптом угорський (*Hemidiaptomus hungaricus*).
10. Гемідіаптом Рилова (*Hemidiaptomus rylowi*).

Література

- Agapow L. A systematic study on the complex species *Erpobdella testacea* (Savigny, 1820) (Hirudinea, Erpobdellidae) // L. Agapow, A. Bielecki / Genus. – 1992. – Vol. 3, No. 4. – P. 185–199.
- Martin J.W. An updated classification of the recent Crustacea / J.W. Martin, G.E. Davis // Natural History Museum of Los Angeles County, Contributions in Science – 2001. – Vol. 39. – P. 1–124.
- Nesemann H. Annelida, Clitellata: Branchiobdellida, Acanthobdellea, Hirudinea / H. Nesemann, E. Neubert. – Heidelberg: Spectrum Akademischer Verlag, 1999. – 178 p.
- Utevsky S. Distribution and status of medicinal leeches (genus *Hirudo*) in the Western Palaearctic: anthropogenic, ecological, or historical effects? / S. Utevsky, M. Zgmajster, A. Atemasov, O. Zinenko, O. Utevska, A. Utevsky, P. Trontelj // Aquatic Conservation: Marine And Freshwater Ecosystems. – 2010. – V. 20. – P. 198–210.
- Petrauskienė L. Reproductive biology and ecological strategies of three species of medicinal leeches (genus *Hirudo*) // L. Petrauskienė, O. Utevska, S. Utevsky / Journal of Natural History. – 2011. – V. 45. – P. 737–747.
- Анистратенко В.В. Фауна Украины: Т.29 Моллюски: Вып. 1: Книга 1: Класс Панцирные или Хитоны, класс Брюхоногие – Cyclobranchia, Scutibranchia и Pectinibranchia / В.В.Анистратенко, О.Ю. Анистратенко. – К.: Велес, 2001. – С. 21–29, 105–114.
- Белецкий П. Материалы к познанию фауны моллюсков России. 1. Моллюски класса Gastropoda Харьковской губернии / П. Белецкий // Тр. Харьковского товарищества иссл. прир. при Харьковском ун-те. – 1918. – Т.49. – С. 89.
- Затравкин М.Н. Гидромалакофауна среднего течения реки Северный Донец / М.Н. Затравкин // Зоологический журнал. – 1980. – Вып. 11. – С. 1739–1742
- Колесник А.Н. Фауна брюхоногих моллюсков р. Оскол в пределах проектируемого национального парка «Двуречанский» / А.Н. Колесник // Научные исследования на территориях природно-заповедного фонда Харьковской области. – Сборник научных статей. – Х., 2003. – Вып. 1. – С. 50–53
- Корнюшин А. В. О видовом составе пресноводных двустворчатых моллюсков Украины и стратегии их охраны / А. В. Корнюшин // Вестн. зоол. – 2002. – 36, 1. – С. 9–23.
- Лукин Е. И. Биологические заметки о пиявках бассейна реки Донца // Е. И. Лукин / Труды Харківського товариства дослідників природи. – 1929. – Т. 52. – С. 33–76
- Лукин Е. И. Пиявки пресных и солоноватых водоемов. В серии: Фауна СССР. Пиявки. Т. I. / Е. И. Лукин. – Л. : Наука, Ленингр. отд., 1976. – С. 1–484.
- Лукін Є. І. П'явки. Фауна України. / Є.І. Лукін. – Т. 30. – К.: АН УРСР, 1962. – 196 с.
- Утевский С. Ю. Новая находка редкого вида пиявок *Fadejewobdella quinqueannulata* (Hirudinea: Erpobdellidae) в урочище Горелая долина, Харьковская область, Украина / С. Ю. Утевский, Ю. Г. Гамуля, А. Ю. Утевский. – Актуальні проблеми сучасної науки у

дослідженнях молодих учених м. Харкова. – Харків: АТ «Бізнес Інформ», 1998. – С. 216 – 218.

Сидоровский С.А. Фауна ракообразных (Crustacea) и коловраток (Rotifera) НПП «Гомольшанские леса» / С.А. Сидоровский // Вестник Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, серия «Биология». – 2012, Вып.16, № 1035. – С. 109– 113.

Сидоровский С.А. Каталог ракообразных (Arthropoda: Crustacea) Харьковской области, Украина / С.А. Сидоровский // Амурский зоологический журнал. – 2014. – Т. 6(3). – С. 247–252

Сидоровский С.А. Фауна Anostraca, Notostraca и Conchostraca Харьковской области / С.А. Сидоровский // Вісник Дніпропетровського університету. Біологія і Екологія. – 2012. – Т. 2, № 20. – С. 76–79.

Сидоровский С.А. Новые данные о распространении пресноводной амфиподы *Gmelina pusilla* Sars, 1896, занесенной в Красную книгу Украины / С.А. Сидоровский// Биология: от молекулы до биосферы: VI Межд. конф. молодых ученых: материалы. – 2011. – X. – С. 478–479.

Стадниченко А.П. Прудовиковые и чашечковые (*Lymnaeidae*, *Acroloxidae*) Украины / А.П. Стадниченко. – К.: Центр учебной литературы, 2004. – 327 с.

Стадниченко А.П. Фауна України Т.29 Молюски: Вип. 9: Перлівницеві. Кулькові (*Unionidae*, *Cycladidae*) / А.П. Стадниченко, К.: Наукова думка, 1984. – 384 с.

Фадеев Н.Н. Каталог водных животных, найденных в бассейне р. Донца и прилежащих местностях за период работ с 1917 по 1927 гг. / Н.Н. Фадеев // Труды Харківського товариства дослідників природи. –Т. 48.– Роботи секції зоології безхребетних Харківської науково-дослідної кафедри зоології . № 1.– X.– 1929.– С. 7–32.

Шкорбатов Ю. Л. Очерк фауны жаброногих ракообразных временных водоемов / Ю. Л. Шкорбатов // Тр. НИИ ХГУ им. А. М. Горького. – 1950. – Т. 14–15. – С. 241–249.

Монографія

Наукове видання

**С.Ю. Утєвський, М.В. Коваленко,
С.А. Сідоровський, А.М. Хоменко**

**РІДКІСНІ ВИДИ П'ЯВОК, МОЛЮСКІВ І РАКОПОДІБНИХ ПРІСНИХ ВОДОЙМ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Верстка
С.А. Сідоровський, С.Ю. Утєвський

Коректор
К.С. Утєвська

Фотографії
С.Ю. Утєвський, А.Ю. Утєвський, М.В. Коваленко,
С.А. Сідоровський, А.М. Хоменко, Франциско Велтер-Шультес (Francisco Welter-Schultes)